

AŞIROV, Tahir (2014). “Türkmen Şairi Mahtumkulu’nun Düşünce Yapısı ve Etkisi”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014.* 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/drtahir-asirov.pdf>), ss.117-129

Tahir AŞIROV*

TÜRKMEN ŞAIRİ MAHTUMKULU’NUN DÜŞÜNCE YAPISI VE ETKİSİ

“Mahtumkulu hakikaten muallim şair olmakla beraber halk müfekkirdir”

Zeki Velidi Togan

Giriş

Tasavvuf meşrepli Türkmen şairi ve düşünürü Mahtumkulu’yu düşünce yapısını irdelemekle Türkmen düşünce tarihi serüvenine açıklamak ve betimlemek olanaklıdır. Çünkü Şair Türk-İslam kültür birikimini şiirlerinde Türkmen halk dili ile yansımıştır. Düşünürü Türkmen kültürünün dönüm noktası olarak kabul edersek, şiirleri geçmiş ve zamanesinin düşünce yapısını aktarıyor ise, onun şiirlerinin yayınlanması ise şiirlerinin etkisini göstermek ile şairden günümüze o kültüre olan yaklaşılmlara da ayrıca ışık tutacaktır. Çünkü şairin şiirlerinin içerik yapısının ve dilinin çözümlenmesi, gerçekten Türkmen kültürel birikiminin geçmişine ve onun zamanesine ışık tutacak olduğundan birinci kısımda irdeleyeceğiz. Bu bölümde şairin kelimeleme yüklediği anlamlar ele alınacak ve yapıtındaki gerçeğin yansıtılmasını çaba harcanacaktır. İkinci olarak ise, şairin düşüncelerini yansitan şiirleri toplandığı divanın yayınlanmasıyla ilgili süreç değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Çünkü bu edim genel olarak çok değişik süreç ve dönemden geçtiğiniz tarih beyan etmektedir. Bu ise yayılama düşünür Zeki Velidi Togan’ın “Şura” dergisindeki ifadesiyle “Mahtumkulu tercüme hali hakkında bar taba [tapıp] aldığımız malumat uşbur [budur]. Türkmenler arasında bu hakta malumat alıp

---

* Dr., Aşkabat Üniversitesi.

yazan kişi bolsa elbette edebiyat tarihimize zor hizmet eden bolar idi” diyerek konuya 1913 senesinde değerlendirmiştir¹⁰⁸. Bu ikinci bölümde ise, bu “zor hizmeti” gerçekleştirme yoluna girenlerin (Berdi Kerbaba oğlu ve Bekki Emir Berdi oğlu) edimlerini ele alınacaktır.

I. Mahtumkulu'nun hayatı ve düşünce yapısı

Türkmenlerin Göklen boyunun Gerkez oymağından olan Mahtumkulu, İran'ın Gülistan Eyaleti'nin Kümmet Kabuz şehrinin Hacı Kavuşan köyünde dünyaya gelmiştir. Bu köy Etrek nehri boyunda olup şimdî İran sınırı içindedir. Şair “Âleme belgilidir” adlı şiirinde söyle beyan ediyor:

Bilmeýen soranlara aýdyň bu garyp adymyz,
Asly gerkez, ýurdy Etrek, ady Magtymgulydyr.

Doğum ve ölüm tarihleri belli olmamakla beraber 1724-1807 yıllar arasında yaşamış olarak kabul edilmiştir. Ancak günümüzde mezarı, İran'ın Türkmen Sahra bölgesinin Etrek nehrinin kıyısındaki Aktokoy köyünde bulunmaktadır.

Türkmen millî şairi Mahtumkulu'nun düşünce yapısının oluşmasında, onun babasının etkisi büyüktür. XVIII yüzyılda yaşadığı ve onun ahlak ilmine ait mesnevi usulde “Vaazı – Azad”, “Beş Namaz”, “Behiştname”, “Hikayat”, “Murabbag ve Gazallar” ve “Rubailer” kitapların yazarı olan babası Devlet Mehmet Molla lakabı “Azadı” diyen şairdir¹⁰⁹. Türkmen kültür hayatında önemli etki eden ve öğüt veren düşünürlerden biridir. Mahtumkulu'nun ilkokulunu da babasından almıştır. Bu konuda şair “Gulagın tutmaz” adlı şiirinde söyle diyor:

Dua kılsam, cebri-cefam ekserdir,
İlim öğreten ussat – kıblam pederdir,

Şair medrese tahsili görmüştür. İdris Baba (Halaç), Gögeldاش (Buhara) Şırgazı (Hiva) medreselerinde okuduğunu görülebilir. Ayrıca şairin medrese öğretiminin olduğunu da yene kendi şiirinden öğrenebiliriz. Gerçekten öğrenim gördüğü medreseye ithaf ederek “Şırgazı” adlı bir şiir yazıyor. Orada üç yıl öğrenim gördüğünü aşağıdaki setirlerden görebiliriz.

Mekân eyläp, üç ýyl íydım duzuňy,
Gider boldum, hoş gal, güzel Şırgazy.
Ötürdim gyşyň, nowruz-ýazyň,

¹⁰⁸ Sura, 12/358-359.

¹⁰⁹ Geniş bilgi için bakınız: Döwletmamet Azady, Eserler ýgyndysy, (hz. Rahmenberdi Godarov, red. Hidayet Peker), Uludağ Üniversitesi Basımevi Bursa 2012.

Gider boldum, hoş gal, gözel Şırgazy.

Bu uzun eğitim ve öğretimden sonra şairin düşünce yapısı yansitan şiirleri önemli yer almaktadır. Zeki Velidi Togan “Şura” dergisinde “Mahtumklu” ile ilgili yazısında Türkmen edebiyatı konusunda değerlendirmesine yer vermektedir. Orta Asya şairlerinin şiirlerinin kendine özgü olduğunu nitelendirmektedir. Gerçekten Ali Şir Nevai’yi sınıf şairleri Arap vezni, Ahmet Yesevi gibi İran med üzere olmakla 7 ve 11 misralı bina edildiğini söylemektedir ve örneklemektedir. Ancak Orta Asya halk şairlerinin dört misralı şiirleri severek yazdıkları ifade etmektedir¹¹⁰.

Gerçekten de Mahtumkulu dört misralı şiirleri yazan şairdir. Şairin düşünce yapısı şiirlerine yüklediği anlamların belirlenmesiyle açıklanabilir. Ancak bu konu da yaklaşımlar ve tasvirler görmek mümkündür. Onlardan M. Fuat Köprülü “Türk edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar” adlı eserinde Mahtumkulu’yu “Nakşbendi dervişi”¹¹¹, Zeki Velidi Togan “” adlı yazısında “Mahtumkulu eş’arı [şairleri] dini olmakla beraber “Meşrep” veya “Ahmed Yesevi” gibi halis tasavvuf eseri ve derviş eş’arı [şairleri] değildir. Bu bir halk din ve ahlak muallimi [öğretmeni], halk felsefiyatı [hikmet bilgileri] muallimidir [öğretmenidir]”¹¹² diye tasvir ediyorlar. Bu konu da Hocam Hidayet Peker “Türkmen Milli Şairi Mahtumkulu Firaki’nin Felsefesi” adlı eserinde detaylı açıklamaktadır¹¹³.

II. Mahtumkulu’nun şairleri Türkmenistan’daki ilk neşri

a. Kitabın önsözünün değerlendirilmesi

Genel olarak Türk kültürünün sözlü geleneği çok zengindir. Bu zenginliğin yaşatılmasının ve ebedileştirmesinin güvencelerinin birisi ise onların toplanıp yayınlanmasıdır. Bu bağlamda Türkmen Şairi Mahtumkulu’nun yapıtında yayınlanması süreci değerlendirmesine geçilecektir.

---

¹¹⁰ Şura, 12/358-359.

¹¹¹ “Onların adeta kudsi bir mahiyet berdikleri Halk şairi Mahdum Kuli’nin şiirerinde, Ahmed Yesevi te’siri ... göze çarpmamak mümkün değildir. Hemen hemen bundan birbirinden asır önce hayatı olup, elinde sazi ile Maveräu’n-nehr’i ve İran’ın kuzey taraflarını gezen bu Nakşbendi dervişi, bugün bile Türkmenlerin en büyük şair-mutasavvifi sayılır” M. Fuat Köprülü, Türk edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar, (Yay. Orhan F. Köprülü), Diyanet işleri başkanlığı yayınları, 3. Baskı, Ankara 1976, s. 177.

¹¹² Zeki Velidi Togan, “Türkmen Şairi Mahdumkulu’yu Anlamak”, (latinize eden Tahir Aşirov) U.U.İ.F.D. 1/2014. Bursa – Türkiye.

¹¹³ Peker, Hidayet, Türkmen Milli Şairi Mahtumkulu Firaki’nin Felsefesi, Emin yay. Bursa 2014.

Gerçekten de bazı zamanlarda Türkmen kültür birikimi olan Mahtumkulu'nun şiirlerini yayımlamak özelde Türkmen medeniyetine, genelde ise Türk medeniyetine hizmetlerin en büyüğü olmuştur demek hakkı yadsımak olmayacağı her bir Türkmen düşünce yapısını inceleyenlerin onaylayacakları bir hukuk olduğu kabul edilebilir. Buna sadece dini içerikli şiirlerinin Bağımsızlığa kadar bekletilmesi bunun en bariz bir örneklerinden biridir¹¹⁴. Özellikle de 1926 yılında meşhur Türkmen yazarı Berdi Kerbabayev'in topladığı şiirler ve onların yerli yazı esaslarına ve Bekki Emir Berdi oğlunun önsözü balgamında yazılan yazıların içeriğinin irdelenmesi ile değerlendirmeye gidilecektir. Bu konunun ortam ve olanakları ödevlenerek nedenlerine ve koşullarına yer verilerek irdelenecektir.

İlk olarak Mahtumkulu'nun şiirlerinin neşri Hodzko -Boreyko tarafından 1842 senesinde London'da yayımlanmaya başlamış olduğu söylenebilir¹¹⁵. Ancak Türkmen ilinde ise birkaç gazete köşeleri¹¹⁶ dışında kapsamlı bir neşrine, yukarıda zikir ettiğimiz seneye kadar beklemek gerekmektedir.

Berdi Kerbabayev tarafından Muhtumkulu'nun şiirlerinin yazmalarının toplanması sonucunda 1926 senesinde Bekki Emir Berdi oğlunun önsözü ile yayımlanmıştır. Bu neşir Türkmenistan'da ilk kapsamlı neşir olarak ifade edilebilir. Çünkü bundan önce kitap şeklinde neşir bilinmemektedir veya bilmemekteyim. Gerçekten Mahtumkulu'nun neşri önemli bir edimdir. Bu bakımdan da biz bu yazımızı neşir bağlamında değerlendirmeye çalışılacaktır. İlk olarak ona giriş yazan Bekki Emir Berdi oğlunun "sözbashi" olarak ifade ettiği önsözü okunduğu zaman durumdan veya sorunlardan haberdar etmektedir. Bir de kitabın son kapağında Rusça olarak "Sbornik

¹¹⁴ Magtymguly, Bagışla Bizni, (Çap edilmiş goşgulary), "Turan-1" neşiryatı, A. 1992.

¹¹⁵ Choduko A. (Аляксандр Ходзька), Specimens of the Popular Poetry of Persia. London, 1842.

¹¹⁶ İçinde (Goşgi) Aliyev G. Türkmen Dili, Ashabad 1914, 82 s.; Çarlık Rusya döneminde 14 Aralık 1914'te Aşkabat'ta yayinallya başlayan ve yayını 1917 yılında Çarlık Rusyasının devriminden sonra, 1917'de biten "Ruznameyi Mawera-i Bahr-i Hazar", rusça "Zakaspinskaya Tuzemnaya Gazeta" ("Hazar Ötesi Günlük Gazete") adlı Türkmen gazetesinde Mahtumkulu şiirleri ve diolog şiirleri yer almaktadır. № 25 "مختَمَقْلى" مختَمَقْلى "Məxəmməd Fazıl" (1915), № 108 "مخدوم قلی بىلە دوردى شاعرىنىڭ قوشۇشماقى" مخدوم قلی بىلە دوردى شاعر بىلە مخدوم قلی بىلە دوردى شاعرىنىڭ قالانى دوردى (1916), № 110 "قوشۇشماقى" قوشۇشماقى (1916); Ayrıca hayatı ile ilgili de değişik bir yaklaşım için: "Ruznameyi mawera-i bahr-i hazar" gazetinin 1915-nji ýylyň 3-nji aprelindäki sanyňň mazmunynda, türkmen halkynyň milli şahyry Pyragynyn durmuş ýoly bilen tanyşmaga mümkünçilik berýän ýazgy "Iz biografiý poeta Mahtum-Kulu" ("Şahyr Magtymgulyň terjimehaly") ady bilen tanadylypdyr

izbrannih proizvedebiy turkmenskogo poeta Mahtum-Kulu (II pol. XVIII veka)" ("Magtymgulynyn saýlanan eserler ýygyndysy, (XVIII asyryň II ýar.) diye ifade yer almaktadır. Bu da bir ayrı sorunu dile getirmektedir.

Gerçekten de Mahtumkulu'nun şiirlerinin toplanmadığını Bekki Emir Berdi oğlu "sözbaşı" da ("önsöz") şu sözler ile açıklamaktadır: "Kendinden sonraki gençlere şairimiz unutulmaz miras bırakıp gitse de, bu güne kadar onun yazan şiirleri, aydan şarkıları halk arasında çok yaygınlaşıp toplanman kalırdı"¹¹⁷ Bekki Emir Berdi oğlu ifade etmeye çalıştığı konu gerçekten önemlidir. Çünkü Türkmen halkın büyük şairinin değerleri şiirleri sözlü veya azda olsa yazma olarak ellerde bulunsa da onun bir neşrinin olmamasından yakınlmaktadır. Bu konuda da gerçekten haklıdır. Bir taraftan büyülüklük ve değerlilik atfediyorsunuz ancak hala bir geniş kitleye ulaşacak düzeyde olmamasıdır. Bir de yayın olamayınca çıkacak ve çıkışlı sorumlara da dikkat çekmiştir. Bunu ise şöyle ifade eder: "Büyük halk içinde orada burada Mahtumkulu yazmaları okumuş insanlar elinde olsa da bular bir birinden farklı olarak çıkyordu."¹¹⁸ Emir Berdi oğlu burada Mahtumkulu'nun şiirlerinin yazmalarında değişiklik olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Bu konu ciddi bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu ise şaire aidiyet ve değiştirme konularını uyandırmaktadır. Haklı olarak "Çünkü yerli durumlara göre yazı çoğaldıları, eksildilerdi; yerli şive göre dili de bir az değişirdi; kem – käs (az) yerde başkalar tarafından yazılan şiirler karışıyordu. Sonra yazılıardan göçürenler de bilerek mi ya bilmeyerek mi kendi tarafından islen islemedik yerlerine değiştirmekten sakınmayan olmalılar ki, demek şimdiki halk arasındaki Mahtumkulu yazmaları asıl nüsha doğruluğu güman olup görünmektedir"¹¹⁹ diye geç kalılmışlıktan üzüntü duymaktadır.

Emir Berdi oğlu şairin kendi el yazısı konusunda da bir fikir vermeye çalışmaktadır. Gerçekten de "Çünkü ta asıl Muahumkulu el

¹¹⁷ "Özünden soňky ösdürmelere şahyrymyz unudylmaz ýadygärlik goýup gitsede, bu çaka čenli onuň ýayan goşdular, aýdan aýdynmlary il arasynda gaty ýáýrap toplanman galardy." Magtymgulynyn saýlanan eserler ýygyndysy, (XVIII asyryň II ýar.) Nesir edilen ýeri Poltorask (Aşgabat), 1926-njy ýyl. Kitap Türkmen dilinde arap elibíýinde. T-3 32087.

¹¹⁸ "Uly il içinde onda – munda Magtymguly golýazmalary okamyş adamlar elinde bolsa-da, bular bir-birinden tapawutly bolup çykardı."

¹¹⁹ "Çünki yerli ýağdaýlara görä ýazgy artdyrlardy, kemeldilerdi; yerli şive görä dili-de bir az degişerdi; kem – käs yerde başgalat tayından ýazylan goşgylar garyşardy soňra ýazgylardan göçürenler hem bilgeslimi ýa adanlykdanmy öz tayınlaryndan ýaran ýaramadyk yerlerine üýtgetmekden çekinmeyän bolmaga çemeli ekenler. Diýmek şimdiki il arasyndaky Mahtumkulu golýazmalary asylky nusga doğrulygy gümana bolup görünüyär."

yazması kayıp da bu güne kadar ele geçmiyor” diyerek konu hakkında hikâyeye bağlamaktadır¹²⁰.

Emir Berdi oğlu şairin şiirlerinin Buhara ve Taşkent basmalarına da eleştiri niteliğinde açıklama yapmaktadır. Bu konuda “Şöyle zorluklar olsa da Mahtumkulu[‘nun şiirlerini]’nu toplama yolunda çok tecrübeler edilmektedir. Buhara, Taşkent taş basmahaneleri onu tanınılmaz gibi ederek basmışlardır”¹²¹ diye açıklamak yapmaktadır. Ancak bu basmalar hangileri olduğuna dair bilgi vermemektedir. Ancak Buhara’da (1914) Kurbanberdi GürGANI¹²² ve Taşkent’té (1911) Arifcanov¹²³ tarafından yapılan çalışmalar olabilir. Buna rağmen Astrahanlı İmam Abdurrahman Efendi Niyazi’nin 1911 senesi “Mahtumkulu Divanı”nı neşrine¹²⁴ ve Şeyh Muhsin Fani’nin “Mahtumkulu divanı ve yedi asırlık Türkçe bir manzume”¹²⁵ adlı kitabına göndermek yapmaktadır¹²⁶.

Emir Berdi oğlu kitabın önsözünde daha da bir şeye dikkat çekmektedir. Bu ise Türkmen devletinin inşası ile medeni uyanış gerçekleştigiine dair bilgi vermesidir. Bu balgamda şair Mahtumkulu’nun Türkmençe ifade ile “Şairi tirsegine kaldırmak” veya şiirlerinin yaygınlaştırılması konusudur. Bu konuda düşünür “Türkmenistan devlet kurulması ile cemaat arasında medeni uyanış orta çıkış edebiyat, lisaniyat ve başka medeni meseleleri orta atilar” diye açıklama yapmaktadır¹²⁷. Aynı zamanda devlet idaresinden okullara kadar Türkmen dili olmalı görüşü öne sürmektedir ve hazırlıksız durumda ne yapılması gerekiği açıklanmaktadır¹²⁸. Bekki

¹²⁰ “Il arasynda ýüräp gelýän hekaýa görä düýp nusgalar gaýyp bolanlar. Bir gezek sahyrymyzyň obasyny Etrek çagyýň sili alanda, we başga bir gezek-de obany ýagy çapanda.”

¹²¹ “Şeýle kynlyklar bolsa-da Mahtumkuluny toplama yolunda köp synaglar edilendir. Buhara, Taşkent daş basmahanalary ony tanalmaz ýaly edip çykarypdyrlar.”

¹²² Divan hezreti Mugitunguli, (Gagüren ve neşir eden Gurbanberdi GürGENI, Buhara 1914, 164 s.

¹²³ Otuz iki tohum kissası ve Magtum Kulu. Daşkent G.H. Arifcanovın daş basması 1911. 80 s.

¹²⁴ Divan Mahtumkulu, Neşir eden Abdurrahman Niyazi, A. Omarov ortakların tecarethana tipi. Astrahan 1912. 48 s.

¹²⁵ Mahtumkulu divanı ve yedi asırlık Türkçe bir manzume, (Şerh ve tenkit eden: Şeyh Muhsin Fanı), Kâğıtçılık ve matbaacılık anonim şirketi, İstanbul 1340 [1921] 64 s.

¹²⁶ “Soňra Niýazy arkadaşymyz taýyndan Mahtumkulu basdyrylmaga başlanandyr. Ýakynda İstanbulda - da basylp çykandyr.”

¹²⁷ “Türkmenistan döwleti guralmagy bile jemagat arasynda medeni oýanyş peýda bolup edebiyat, lisaniyat we başga medeni meseleleri orta atylar.”

¹²⁸ “Yaňy ýakyndan bări uly kiçi bolup bir zady ýağsy duýýarys. Bu gün Türkmen jemagatyyna uly alada yetişendir. Öz dilinde döwleti edara etmek mektep magatýf işlerini öğretmek we mundan bäs beter başga bir zady hem duýýandyrys. O da döwlet edara etmek ýolunda bize berilýän soraglara güýjümüz ýoklugy, gaytargy ýoklugy. Çünkü bu güne čenli biz de hazyrylk bolmandyr.”

Emir Berdi oğlu: “Çünkü bu güne kadar biz de hazırlık olmamıştır. Bundan dolayı orta hazırlanmak meselesi duşyar. Bu doğru da ileri sürülmeli zat nedir? İlk olarak kendi medeni zenginliklerimiz toplanıp puhta okumalı. Bundan evvel ne yaradan isek, ona sahiplenmeliyiz... Onlardaki dil zenginliklerin bilinse, tanınsa şu günkü zorlukların çoğu azalardır”¹²⁹ diye açıklamak yapmaktadır. Ayrıca şairlerin durumunu ve etkisini şu sözler ile açıklamaktadır: “Şunlar bilen birlikte Türkmen halk şairleri şiirleri toplanıp yaş nesiller tarafından okulsa, tiz zamanda birçok eksiklikler ayrılacaktır”¹³⁰.

Bu süreçte Devlet tarafından Berdi Kerbaba'yev'den şairin şiirlerinin değişik yazmalardan toplanmasına islendigini ve birkaç nüsha da verildigine dair bilgi vermiştir. Bu konuda Emir Berdi oğlu şöyle diyor: “Devlet bilim şurası yukarıda zikir ettiğine göre arkadaş Berdi Kerbaba ogluna Mahtumkulu şiirlerini türlü yazmaları irdeleyerek toplamayı istediler ve birkaç Mahtumkulu nüshalarını taping verdi”¹³¹.

Devlet isteği üzerine hazırlandığı söylenen kitapta kullanılan nüshaların kâmil olanların bir kaçını saymaktadır. Onlardan: Seyyid Murat Övezbay'ın Hiva, Garaş Han'ın Çeleken yazması bir de yazarın kendisinin Garri –Gala elyazmaları¹³².

Emir Berdi oğlunun bu hazırlanan kitapta kullanılan yazmaların güvenliği tereddütün oldugunu metine yansıtmıştır. Nitekim bu konuda söyle diyor: “Şu nüshalar Türkmenistan'da en dolu diye tanınsa da bulardan irdelenip düzülen Mahtumkulu doludur demekten ve şiirlerin tümü Mahtumkulu'nun kendisin ki demekten kaçınıyoruz”¹³³.

¹²⁹ “Çünkü bu güne çenli biz de hazyrylk bolmandyr. Oña görä orta hazyrylanmak meselesi duşyar. Bu doğruda ileri sürülmeli zat nämədir? Ilki bile öz medeni baýlyklarymyzy tolap puhta okamaly. Mundan ewwel nämə yaradan bolsak, şonuň eýýesi bolmalydyrys. Ertekiler, matallar, atalar sözleri, aýdymalar, agylar, läleler ýýgnalsa we olardaky dil baýlyklaryň bilinse, tanalsa şu günki horluklaryň köp esesi egsilerdi.”

¹³⁰ “Şular barabarynda Türkmen halk şagyrlary toplanıp yaş özdürmeler tarapyndan okalsa, tiz wagtda bir topar kemçilikler aradan göterilerdi. Çünkü magnawy taydan yaş ösdürmeler üçin olar bi peýda bolsalarda çeperçilik, ustaçylyk tayyandan şimdilere görelde bolcaklary bi güman bolup görünýär we beýle kyn günlerde şonuň ýaly boş ýatan baýlyklardan onsy ýaramaz munşy ýaramaz diýip yüz döndürmegimiz bi maslahatyrap tanalsa gerek.”

¹³¹ “Döwlet bilim şurası ýokaryda aýtdygyny görä arkadaş Berdi Kerbaba oglyna Mahtymkulu goşgularyny dürlü ýazmalary seljerip toplamany tapşyrdy; we bir niçe Mahtumkulu nusgalaryny tapyp berdi.”

¹³² “Olaryň içinde bellirákleri: Seyitmyrat Öwezbaýyň Hiwa, Garaş Hanyň Çeleken yazması, meniň Garry –gala golyazmalarym.”

¹³³ “Şu nusgalar türkmenistanda iň dolyrak diýip tanalsa-da bulardan seljerip düzülen Mahtumkulu doludyr diýmekten we goşgularyň barysy Mahtumkulunyň özüniňki diýmekden cekinýäris.”

b. Kitapta bulunan şiirler

Berdi Kerbabayev'in Mahtumkulu'ya ait olduğunu düşündüğü şiirleri topladığı kitabında, şairin şiirlerini 46 başlık altında düzenlemektedir.

1. Şairlik kuvvetini tapis hakkında. Bu bölümde 9 şiirine yer vermektedir: 1. "Turgul" diýdiler", 2. "Günler heý", 3. "Ya Rabbimiz sary", 4. "Her ýana", 5. "Diwana geldi", 6. "Oýan diýdiler", 7. "Uştum ýaranlar", 8. "Jan gördüm", 9. "Eýýamy gördüm".
2. Adamın dünya gelişî hakkında (2 şiir): 1. "Dördünce ýa başında", 2. "Joşa geldiň".
3. İş bitircek yigide gerek zatlar hakkında (4 şiir): 1. "Don bolsa", 2. "Ýar gerekdir", 3. "Aty gerekdir", 4. "Don gerekdir".
4. İslenmedik yerde görünmezlik hakkında (2 şiir): 1. "Berilmegin ýerde", 2. "Söhbet ýagşydyr".
5. Öýlenmek/Evlenmek doğrusunda (1 şiir): "Öýlengin".
6. Yahsi at ve edermen yiğit hakkında (2 şiir): 1. "Depe nedir düz nedir", 2. "Başy gerekdir".
7. Gılık hakkında (2 şiir): 1. "Gara", 2. "Bir bara ýüz ursaň".
8. Saz sühbet hakkında (1 şiir): "Gelende bardyr".
9. Adamlary tanamaklarındaki sınavlar (2 şiir): 1. "Turşun görün", 2. "Şal tapsa".
10. Kem akıllığın neticesi hakkında (1 şiir): "Ham olar".
11. Geliksiz zatlar hakkında (2 şiir): 1. "Ýaraşmaz", 2. "Ýaraşmaz".
12. Boldurup bolmayan işler hakkında (1 şiir): "Bolmayar".
13. Bolcak işlere çare bolmazlık hakkında (1 şiir): "Başy sirdirar".
14. Oğrı hakkında (1 şiir): "Halyň seniň".
15. Öz özüne göwün yetmek hakkında (2 şiir): 1. "Dag saýar", 2. "At ýanynda bellidir".
16. Töwekkel we sağınmak hakkında (1 şiir): "Behem eder".
17. Rızık hakkında (3 şiir): 1. "İş bolmaz", 2. "Ýelden tut", 3. "Duz hem bolmasa".
18. Batır – Gorkaklık hakkında (5 şiir): 1. "Baýa seretmez", 2. "Bolmasa", 3. "Başda bellidir", 4. "Maly bolmasa", 5. "Ulaşdy".
19. Garıplık hakkında (4 şiir): 1. "Ýad bolar", 2. "Düýşüne degmez", 3. "Elde bary bolmasa", 4. "Ýoly gözlär".
20. Hosdar hakkında (2 şiir): 1. "Ser biläni", 2. "Ýat ýagly".

21. Ayallar hakkında (4 şiir): 1. “Yöräsiň geler”, 2. “Ata meňzär”, 3. “Islärin”, 4. “Üç aýal bolar”.
22. Nevruz hakkında (1 şiir): “Jahan peýda”.
23. Meydan yolugsa (3 şiir): 1. “Meýdan ýolugsa”, 2. “Göze mygmandyr”, 3. “Ýar eylär”.
24. Başsızlık ağzı alalık (2 şiir): 1. “Nogsana geler”, 2. “Döner”.
25. Muhtaçlıklara hayır etmek (2 şiir): 1. “Gitmezmiş”, 2. “Keçdir ýaranlar”.
26. Yaramaz adamlar hakkında (11 şiir): 1. “Ykrarsyz ärden”, 2. “Asyl zatça bolmaz”, 3. “Jeňi bellidir”, 4. “Zer bolmaz”, 5. “Ýoldaş bolan”, 6. “Içen ýalydyr”, 7. “Çykmaýan ärden”, 8. “Janyňdan”, 9. “Ýigide”, 10. “Çykypdyr”, 11. “Degmez”.
27. Nas cilim giybet hakkında (4 şiir): 1. “Çilim”, 2. “Nas atan”, 3. “Çilimkeş”, 4. “Gyýbetkeş”.
28. Nasihat (9 şiir): 1. “Gidiji bolma”, 2. “Gymmat ýagşydyr”, 3. “Bostan tapylmaz”, 4. “Gul bolgyn”, 5. “Gezemek bilen”, 6. “Delalat ýagly”, 7. “Tapmaz sen”, 8. “Ýakynça bolmaz”, 9. “Baş bolman”.
29. Adamların biri – birinden tapavutı (12 şiir): 1. “Iýen nanyna degmez”, 2. “Gadryň näbilsin”, 3. “Salarguşyn aňlamaz”, 4. “Joş ýandyrar”, 5. “Dini biläni”, 6. “Baş üstüne”, 7. “Gelende bardyr”, 8. “Azarydyr”, 9. “Öz – özünden”, 10. “Näbilsin”, 11. “Näzine degmez”, 12. “Är ýanynda bellidir”.
30. Bir yarımlarını övüşi (3 şiir): 1. “Öni ardy bilinmez”, 2. “Ahmetşany öweni”, 3. “Öwgi”.
31. Aydışık soval cevap (7 şiir): 1. “Öwlatdan”, 2. “Sowal jogap”, 3. “Káydadygy bilinmez”, 4. “Sorag gaýtardy”, 5. “Bşlmezmiň”, 6. “Oraz meňli şahyra”, 7. “Bir niçe mysal”.
32. Atası hakkında (1 şiir): “Ajal ýolun tutdy atamyň”.
33. Dünyadan ve dünya adamlarından zeyreniş (24 şiir): 1. “Yhsan kaýsy bilinmez”, 2. “Döküp baradyr”, 3. “Köýdüm ýandym köz bile”, 4. “Geçer halymga”, 5. “Gan çykar”, 6. “Göriner”, 7. “Yagşysy”, 8. “Başymyza”, 9. “Duman galmadı”, 10. “Saly dünýä heý”, 11. “Daşymdan”, 12. “Mälemeýän bolarmy”, 13. “Gaça başlady”, 14. “Bela bolar”, 15. “Bu dünýä”, 16. “Geldi ýaranlar”, 17. “Ahýr zamana”, 18. “Gaşar bu dünýä”, 19. “Bolmaz ýaranlar”, 20. “Etmediň dünýä”, 21. “Namys bile ar bile”, 22. “Gelemezmi”, 23. “Hijran kaýsy bilmedim”, 24. “Bilmedim”.

34. Aşık magşuk hakkında (27 şiir): 1. “Hökümli”, 2. “Gezelim”, 3. “Bu derdi”, 4. “Haýrandadır”, 5. “Turanda tapylmaz”, 6. “Gülzardan aýryldym”, 7. “Gezdiňmi”, 8. “Helalan”, 9. “Gözüm düştü”, 10. “Gyzmaly boldum”, 11. “Eý dost”, 12. “Geçip baradır”, 13. “Güýzden seni (Nowruzdan seni)”, 14. “Näme sen”, 15. “Dert oldu”, 16. “Sataşdym”, 17. “Uýalmak”, 18. “Tasa garşy”, 19. “Aşyk bolmuşam”, 20. “Yhtiýarym galmaza”, 21. “Ýandyrdy meni”, 22. “Boldum indi”, 23. “Barmy ýaranlar”, 24. “Yşkdan içmek”, 25. “Magşuk hakynda”, 26. “Ýar senden”, 27. “Gökden ýaranlar”.

35. Öz özüne aydanı (5 şiir): 1. “Göwnüm”, 2. “Neýleyin”, 3. “Görsem”, 4. “Uly bolup galyp men”, 5. “Biwepalardan”.

36. Dünyadan boş gitmek hakkında (9 şiir): 1. “Baka baka gidersen”, 2. “Gelen gide baradır”, 3. “Ykbal bolmady”, 4. “Batdy ýaranlar”, 5. “Yetmeyén galmaza”, 6. “Söygildim”, 7. “Ýagydyr ýagy”, 8. “Diş gitmek”, 9. “Bendäniň”.

37. Dünya hakkında (17 şiir): 1. “Däldir bu dünýä”, 2. “Ser gider”, 3. “Suwuratgyl”, 4. “Ýutybam durupdyr”, 5. “Rowan görse”, 6. “Mazarystana sary”, 7. “Jan içinde”, 8. “Gelendir”, 9. “Megana geldiň”, 10. “Bu laýa (raýa)”, 11. “Sil galmaza”, 12. “Dünýädir”, 13. “Çaldy gitdi”, 14. “Gyzdyr bu dünýä”, 15. “Näler boldu”, 16. “Paýany bolmaz”, 17. “Gaşyndadır”.

38. Dünya gelen ölmeli (5 şiir): 1. “Aňlarlar”, 2. “Bolmak hakdyr”, 3. “Howasydyr”, 4. “Şaýlamaýanmy”, 5. “Ýatmaz hiç”.

39. Ölümü yada salip kiyamatdan gorkızısı (24 şiir): 1. “Adamzat”, 2. “Urnyp baradır”, 3. “Kär bile”, 4. “Soltanydyr”, 5. “Göwün jem bolup”, 6. “Her sagat bile”, 7. “Eýmeneger”, 8. “Galajakdyr”, 9. “Saçar gider”, 10. “Burun”, 11. “Jahan içinde”, 12. “Nazar eýle”, 13. “Bu roza”, 14. “Habardar boluň”, 15. “Bu işi”, 16. “Emirhan geler”, 17. “Alnyňda”, 18. “Jebbar bar”, 19. “Üzülmezden burun”, 20. “Gidejeksen”, 21. “Duş gelse”, 22. “Näge ýanyp sen”, 23. “Çagdyr bu çağdyr”, 24. “Belli”.

40. Dünyanın geçip barmagi hakkında (6 şiir): 1. “Bolup ötdi”, 2. “Aglar men”, 3. “Ýetersen”, 4. “Geçersen”, 5. “Galmazlar”, 6. “Mala meşgul bola – bola geçirseň”.

41. Din tutmak hakkında (4 şiir): 1. “Dälmi”, 2. “Duman görüner”, 3. “Peşepil bile”, 4. “Zamana”.

42. Namazlı binamaz hakkında (3 şiir): 1. “Jebbar biler”, 2. “Huda dälmi”, 3. “Namaz oka”.

43. Dervişlik pir-sopılık hakkında (5 şiir): 1. “Daglar daşlar bile”, 2. “Sopylar”, 3. “Ters çykar”, 4. “Neýlerem”, 5. “Baglar heý”.

44. Dünyadan geçen meşhur erler hakkında (19 şiir): 1. “Saçdy Muhammed”, 2. “Yerbe-ýer geçdi”, 3. “Edeп geçdi”, 4. “Çykyp ötermiş”, 5. “Adly ýaranlar”, 6. “Geçdi diydiler”, 7. “Aly bile gekçe kepderi”, 8. “Diye - diye”, 9. “Rowam boldy”, 10. “Keparat etdi”, 11. “Şalyk bilen”, 12. “Söydüğüm Yusup pygamber hakda”, 13. “Anbar saçdylar”, 14. “Alydyr”, 15. “Iki dünyanın soltany”, 16. “Kahry fena”, 17. “Hüwüşi ýandyrar”, 18. “Kalandar bile”, 19. “Söymüşem seni”.

45. Allah ve peygambere yalbaraş hakkında (20 şiir): 1. “Haky üçin”, 2. “Senden bihabar”, 3. “Gaşy aý”, 4. “Ya Mewla”, 5. “Eşya”, 6. “Adam ýaratdy”, 7. “Etgen gerim”, 8. “Rabbim jelil”, 9. “Rabbim jelil”, 10. “Ýolda seni”, 11. “Ya Rab”, 12. “Yetişdi salym”, 13. “Bizni”, 14. “Soltanyň”, 15. “Semada belli”, 16. “Ya Züljelalym”, 17. “Halyma meniň”, 18. “Guluň boldum”, 19. “Dünyäni unutmak gerek”, 20. “Bagyşla bizni”, 21. “Ýalbarmak”.

46. Kiyamatdan öň bolcak işler hakkında (13 şiir): 1. “Artsa gerekdir”, 2. “Bolar sen”, 3. “Gelse gerekdir”, 4. “Galar ýaranlar”, 5. “Behiştin”, 6. “Ýaylary bardyr”, 7. “Aman hey”, 8. “Ahır zaman geler”, 9. “Ýaranlar (kyýamat)”, 10. “Şundadır”, 11. “Byragyň”, 12. “Syrat köprüsi”, 13. “Bu jahalatdan neşen”.

III Genel Değerlendirme

Mahtumkulu'nun şiirleri konusu tarih süreç içinde değişik sayılarda ifade edilmektedir. Ancak bu yazında 1926 senesine kadar olan sayıyı değerlendirmeye gidilecektir. Gerçekten ondan öň üç sene evvel Orenburg'da 1913 senesinde “Şura” mecmuasının 12-17 sayılarda Mahdumklu'nun şiirlerini ilk olarak kapsamlı “gösteriç” (icerik) olarak yayımlan Zeki Velidi Togan şöyledir değerlendirmektedir¹³⁴: “Gerek bizin gördüğümüz, gerek Samoyloviç'in gören kasideleri barışı da bir birisi ile tedahül ederler. İşte bu sebepten hazır ki [şimdi ki] malum olan türlü mecmualardaki kasidelerin adedi nice yüzlere yetse de hakikatte barışı 270 – le beden artmay [geçmez]”¹³⁵. Bu konuda kendisi bir sayılm yapmaktadır. Gerçekten de yazarın kendi dönemindeki şiirler hakkındaki sayımı görmeye değerdir. Bu konuda yazar “Bizim koldaki mecmuada barışı 209 gazal, munda [bunda] başkalar tarafından görülen 80 kadar kaside

¹³⁴ Geniş bilgi için bakınız: Tahir Aşirov, “Mahdumkulu’yu Anlamak: A. Z. V. Togan Örneği”, Mahdumkulu Ve Dünya Medeniyeti (Uluslararası Sempozyumu), 7-9 Nisan 2014 İstanbul – Türkiye.

¹³⁵ Şura, 13/394.

yok. Ama özünde başka oryantalistler tarafından görülmeyen 68 gazal bar. Samoyloviç barısı 197 gazal (buların 137-si) bizin mecmuada bar. + bizin mecmuada gene olmayan 68 + Vambery mecmuasında gene olmayan 2 + Abdurrahman Efendi mecmuasında gene olmayan 2 = bular barısı bula 269 gazal” diye belirlemektedir¹³⁶.

Bizim şimdiki değerlendirmekte olduğumuz kitapta ise, şairin 289 şiirine yer verilmiştir. Zeki Velidi Togan’ın verdiği sayıdan 20 fayla şiirin olduğunu görüyoruz. Ayrıca bir şeyi de belirtmek gerekmektedir. Nicelik mi veya nitelik mi? Bu konu bağlamında değerlendirmiyoruz. Niteliği belirlemede yardımcı olacak şiirlerin belirlenmesidir. Yoksa nicelik bağlamında ele alımıyoruz. Çünkü bu bir düşünürü görüşünü ve düşüncesini belirlemede kendi şiirleri önemlidir.

Bir de bu neşrin dil konusuna değinmek istiyorum. Gerçekten Mahtumkulu sadece Türkmenlerin şairi değil, tüm Türkî ulusun şairidir. Bunun birkaç esasını verebiliriz. Ancak biz Mahtumkulu’nun şiirlerinin Özbekler arasında okunduğunu Zeki Velidi Togan’ın “Hive Türkmenlerinde hatta Özbeklerinde de “Mahtumkulu okumak”, “Türkmence hikmetli mev’ize [ögüt] şiirleri okumak” manasında kullanılıyor” ifadesini getirebiliriz. Bununla beraber kamil nüshalarında ve taş basmalarında Buhara ve Taşkent şehirlerinde olduğunu düşündüğümüzde konu daha da netleşiyor. Ayrıca divan olarak neşir eden Astarahanlı Niyazi Astrahanlı İmam Abdurrahman Efendi Niyazi’nin 1911 senesindeki “Mahtumkulu Divanı”nı neşrine¹³⁷, 1923 senesinde Salman Mumtaz’ın “Azerbayjan” veya “Magarif ve Medeniyet” dergisin 8-9 sayılarında “Türkmen şairleri” adı ile Mahtumkulu ile Durdı şairin 12 beyit’i hatırladığımızda durum kendiliğinden açıklanmaktadır.

Türk tarihi ve kültürü konusunda canı gönülden “zor hizmet” eden Zeki Velidi Togan’ın Orenburg’da 1913 senesinde “Şura” mecmuasının 12-17 sayılarında¹³⁸ yayılmasını ziveveyi temsil etmektedir. Ayrıca Şeyh Muhsin Fani olarak meşhur olan âlim Hüseyin Kazım Kadri tarafından şerh ve tenkitli “Mahtumkulu divanı

---

¹³⁶ Sura, 13/394-395.

¹³⁷ Divan Mahtumkulu, Neşir eden Abdurrahman Niyazi, A. Omarov ortakların tecarethana tip. Astrahan 1912. 48 s.

¹³⁸ Geniş bilgi için bakınız: Tahir Aşırov, “Mahdumkulu’yu Anlamak: A. Z. V. Togan Örneği”, Mahdumkulu Ve Dünya Medeniyeti (Uluslararası Sempozyumu), 7-9 Nisan 2014 İstanbul – Türkiye.

ve yedi asırlık Türkçe bir manzume” adlı ile 1921 senesindeki İstanbul neşrini de sayabiliyoruz¹³⁹.

Bunlar ile beraber olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Mahtumkulu'nun şiirleri Türkî dillere örnek teşkil etmektedir. Nitekim Şeyh Süleyman Efendi'nin “Lügat Çağatay ve Türkî Osmanî” adlı eserinde sözlüklerde 18 yerinde, Mahtumkulu'nun şiirlerinden Türkî diline örnek olarak getirmektedir¹⁴⁰.

Ancak bizim irdelediğimiz bu neşirde yazı bakımından da çok dikkat çekicidir. Bu konuda girişte “Kitabin imlası olsa asıl nüshadan değiştirip şimdiki kullanılan imla kolaylaştırılmıştır” diye ifade etmektedir¹⁴¹. Bu bir tür itiraf olabilir. Çünkü yazma bu günü ifade ile sadeleştirilme yoluna gidilmiş denebilir. Bunun nedenini de şu sözler ile açıklamışlardır “Çünkü bu neşirde “Akademik” bakımından eksiklik görülse de ili/halkı okumaya teşvik etmek için şu imlayı kullanmalı oluyoruz”¹⁴².

Sözlerimi bu yazıya esas olan kitabın önsözünü yazan Bekki Emir Berdi oğlunun sözleri ile bitiriyorum “Bu neşirde zamansız ile yahsi irdeleyiş orta çıkmadığını okuyuculara bildiriyoruz ve onlardan kitabın imla ve dilinde puhta bir yol izlenmedigimize geçirim soruyoruz”¹⁴³.

---

¹³⁹ Geniş bilgi için bakınız: Zeki Velidi Togan, “Türkmen Şairi Mahdumkulu’yu Anlamak”, (latinize eden Tahir Aşirov) U.Ü.İ.F.D. 1/2014. Bursa – Türkiye.

¹⁴⁰ “Kitabyň imasy bolsa asylky nusgadan üýtgeşip hazyryk yüreyen imla ýakynlaşdyrylandyr.”

¹⁴¹ Şairin şiirlerinin olduğunu sayfalar: 3, 13, 15, 20, 34, 39, 63, 108, 158, 168, 198, 204, 211, 259, (259), 278, 294, 295. Şeyh Süleyman Efendi, Lügati Çağatay ve Türkî-i Osmanî, İstanbul 1298/1882.; Aşyrow, Tahyr, Muhammedow, Gurbangeldi, “Magtymgulyň sygyrlary Türkî dilleriň nusgasdyr”, Türkmen Ruhunuň Almaz Täji (Magtymguly Pyrafynyň 290 ýyllygyna bagışlanan makalalar ýygynndysy –A. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

¹⁴² “Çünkü bu çykaryşa “Akademik” taýyandan kemçilik görülse-de ili okamaga höweslendirmek için şol imlany ýüremeli bolandyrys”.

¹⁴³ “Bu çykaryşa gyssag arasy bile ýagşy seljeri ýasalmadygyny okaýjylara duýdurýarys we olardan kitabyň imla we dilinde puhta bir ýol tutabilmedigimize geçirim sorayırys.”